

Albín Bagin a ideál poézie

JÁN GAVURA, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

1

Porovnanie literárnokritickej činnosti A. Bagina s ustálenou predstavou kritika umeleckej literatúry rýchlo odhaľuje, že Bagin nie je typickým literárnym kritikom. Na kritiku kritizuje negatívne črty pomerne málo, zhovievavo, akoby s ostychom a prílišnou úctou voči autorom recenzovaných diel. Má prepracovanejšiu metodiku chválenia ako kritizovania; na text sa za každých okolností pozerá ako na príležitosť obohatenia. I keď na knihe presne odhaľuje slabiny, zakončuje recenzie podľa možnosti zdôraznením „najlepších čísel“ zbierky alebo poukázaním na tendencie, ktoré by pomohli autorovi v budúcnosti zlepšiť sa. Zaužívaným pomenovaním pre takýto postoj kritika k literárnym dielam je výraz „kritik sympatie“ a synonymicky možno toto označenie pri Baginovi rozšíriť o výrazy „kritik empatie“ a „kritik optimista“.

2

Hľadanie ideálu poézie a literatúry je nepriamo prítomné v každom literárnom diele. Túto tézu nás oprávňuje vysloviť predpoklad, že každý spisovateľ sa usiluje o zvládnutie svojho diela „podľa najlepšieho vedomia a svedomia“. Nik však nevie lepšie ako autori, že pocit slobody pri tvorení je iluzórny a do možnosti voľby často zasahuje nevyhnutnosť nadväznosti. „Veľké príbehy prekvapujú svojich autorov tým, že sa odvíjajú tak, ako to autor nečakal,“ komentuje tento jav írsky spisovateľ a literárny historik R. Welch (2009, s. 4). „Napríklad Dickens je plný takýchto prekvapujúcich zvrátov. Povedzme, že v príbehu postava stretne novú postavu, ktorej dáva spisovateľ určitý charakter, a než sa spisovateľ nazdá, tá nová postava začne robiť veci, ktoré by ste nečakali, a ovplyvní aj pôvodnú postavu. Je to dobrodružstvo. Poézia je druh úžasu; príbeh je dobrodružstvo.“

Nielen „zachovávanie epickej logickosti“ ovplyvňuje slobodnú voľbu autora, v poézii je síce len „hatený sujet“, ako to formuluje F. Miko (1973), no tesnosť vzťahu medzi básnikom a jeho lyrickým subjektom, ich časté stotožnenie, určuje tému a do značného rozsahu i poetiku básne. Miera viazanosti stúpa s mierou „odovzdania sa“ básnika, ktoré azda možno nazvať „úprimnosťou“. Hraničným prípadom je bezmocnosť autora voči vlastnému textu, pocit, že musí písať takto, pretože inak písať nemôže, a to i za cenu, že ho čitatelia a odborná literárna obec neprijme. Môže sa to tiež formulovať slovami – „poézia je forma bytia“ (opäť R. Welch), čo dobre dokumentujú básnici ako Milan Rúfus, „absolútny básnik“ Ján Ondruš, neskorá tvorba Jána Buzássyho, raná tvorba Jána Stacha a ďalších.

Kritik, ktorý prijme predchádzajúce stanovisko, sa dostáva do problému, kritickým postojom totiž atakuje nielen slabiny textu, ale do značnej miery aj slabiny človeka. Konfrontácia vedená proti výpovedi básnika sa nedá nevnímať osobne. Nechceme túto osobnú skúsenosť s kritikou básnických kníh mechanicky preniesť na kritickú činnosť Albína Bagina, ale nepomer medzi kritikou poetiky (dominantný priestor) a kritikou noetiky či

postojov básnika veľmi toto stanovisko pripomína. Tento dojem z kritickej činnosti podporuje aj väčšia otvorenosť Bagina pomenovať negatíva poézie pri širšie koncipovaných axiologických prehľadoch, napr. ročné bilancovanie publikovaných kníh, zatiaľ čo pri jednotlivých zbierkach je zdržanlivejší. Do tretice tento dojem umocňuje veľká empatia voči autorom, voči výberu tém, prejavovým postojom, zhrnúcio povedané – voči svetu autorov. Bagin neprestupuje hranicu medzi ponukou knihy a vlastnou predstavou o ideálnej poézii. Kniha je pre Bagina raz danou ponukou a jediný pohyb v nej je od najlepšieho k slabšiemu v rámci tejto ponuky.

Bagin svoje literárnokritické postupy nevolil len spontánne, ale ako svedčia jeho viaceré metakritické štúdie, aj po racionálnom zvážení. Svoju metódu a predstavu ideálnej literatúry kladie do protikladu ako stret dvoch tendencií literárnej kritiky, ako miesto dotyku „interpretačno-hodnotiacej funkcie literárnej kritiky s funkciou postulatívnu“ (1979, s. 50). Obidve funkcie vzišli z hodnotenia konkrétnych diel, no ich prístup k literatúre je odlišný: „tento jemný rozdiel vyplýva z pôvodu oboch sústav: hodnotové pole vzniká obvykle ‚zdola‘, z konkrétneho materiálu, ktorý daná literatúra poskytuje, kým sústava postulátov sa rodí ‚zhora‘, osamostatnením určitých požiadaviek na literárnu tvorbu alebo z kritikovej predstavy ‚dobrej literatúry‘, kde vzťah ku konkrétnym dielam je už veľmi oslabený“ (s. 50).

Bagin sa v tomto ohľade javí ako kritik vyhranene nepostulatívny, ideálnym nárokom na literatúru sa skôr vyhýba, hoci postulatívny prístup explicitne neodmieta. Je si vedomý, že „autori, literárni kritici a čitatelia normu produkujú a zároveň sú jej produktmi; vytvárajú ju i podrobujú sa jej“ (Bagin, 1979, s. 149).

3

Kritika Bagina by sme mali nazvať „kritikom zlatého rezu“, pretože jadrom jeho kritickej činnosti je interpretácia poetiky, ktorú vníma ako súbor vzájomne prepojených estetických kánonov. Hodnota sa tvorí, ak sa zákonitosti rešpektujú a čo je dôležité – prekonávajú, naopak nedodržiavanie zákonitostí druhov, žánrov a žánrových foriem je najčastejšou príčinou zníženia estetickkej kvality. Poetika ukazuje a vysvetľuje „jak literatura funguje“, „jejím úkolem je popsat veškeré účinky, které jsme schopni doložit – například že jeden závěr je zdařilejší než druhý, že určitá kombinace obrazů v básni je smyslná, zatímco jiná nikoli“ (Culler, 2002, s. 71). Toto sú Baginove slová, napr. „Ondřejková má slabšie sloveso; mnohé verše vytvára ako menné konštrukcie, čím naruša medziveršové súvislosti a dáva celku statické vyznenie. Inokedy jednostranne favorizuje rozvinuté syntakticko-obrazové paralelizmy, takže výsledným dojmom býva významová stereotypnosť“ (Bagin, 1986, s. 40 – 41). Alebo iná ukážka (o V. Turčánym): „Báseň vzniká na základe zložitej súhry sémantického a akustického plánu. Niekedy však akustické aspirácie vyznievajú umele a narušajú vytvorenú lyrickú atmosféru. Preto čísla z Kotvy a Olivy [názvy oddielov knihy; pozn. J. G.], kde zvukové prostriedky predsa len ustupujú do úzadia, pôsobia presvedčivejšie. To platí aj o experimentovaní s rýmom a modálnosťou výpovede. Všade tu ide o problém funkčného významového zaťaženia zvukovej zložky básne“ (Bagin, 1986, s. 150).

Zameranosť na poetické zákonitosti dovoľuje kritikom ako Bagin minimalizovať osobný charakter sporu medzi kritikom a spisovateľom, kritik odvodzuje svoje hodnotenie

nia z adekvátnosti použitých umeleckých prostriedkov a z poznania, či má alebo nemá jemný mechanizmus básne poruchy. Básnik v takomto prípade pochybil v „básnickej štylistike“, ale nedáva do stávky celý svoj básnický svet, svoju existenciu.

4

Hľadanie umeleckého ideálu je rovnako dôležité pre umelca ako aj pre kritika. Bádateľ, ktorý by sa pokúsil mapovať axiologické preferencie, by lepšie pochopil pri sledovaní práce kritika, ktorý musí svoju axiológiu priamo pomenovať, aplikovať a doložiť argumentmi. Autorova literárna aktivita nesie predstavu ideálu inherentne, samotné dielo by malo zosobňovať túto „idealitu“. Je tu riziko, že „básnik, poté čo je uznán, vždycky zkouší ,hájiť druh poézie, který sám píše“ (T. S. Eliot)“ (Wellek, 2005, s. 160). To je skôr prekážkou, keď sa hľadá univerzálny kánon literatúry, ako sa o to napríklad pokúsil Harold Bloom v *Kánone západnej literatúry* (pôv. 1994, čes. 2000). Môže však nastať aj prípad, keď básnik povie: „nie som svoj obľúbený autor“ (citovaný J. Buzássy), čo by zasa mohlo svedčiť, že medzi predstavou ideálnej básne a schopnosťou takúto báseň napísať je uvedomovaný rozdiel, či dokonca až rozkol. Potvrďuje to tiež stav bezmocnosti autora voči vlastnému (konkrétnemu) textu, prípadne vlastnej poetike.

S pokusmi o zámerné a explicitné hľadanie ideálu v umení sa stretávame iba sporadicky, hoci axiologické čítanie umeleckej literatúry patrí k najprirodzenejším spôsobom čítania. Overovanie hodnôt na subjektívnej rovine (vkusu), ale aj na objektívnej rovine (literárnej vedy) je neodmysliteľnou súčasťou literárneho procesu a zasahuje všetkých členov literárnej komunikácie autora, čitateľa a, samozrejme, dielo. Poznanie hodnôt na jednej strane a nedostatkov na druhej strane, hierarchizácia vecí, prostriedkov a javov sú kľúčové aj pri učení hodnôt napríklad na školách. Po roku 1989 sa so vznikom súkromných vydavateľstiev stretávame s nerefektovanou, ale zámernou profiláciou na základe vkusu a individualizovanej predstavy ideálnej literatúry, napr. Modrý Peter, L. C. A., *Ars Poetica*, resp. *Drewo a srd*, u ktorých by sme vedeli nájsť niektoré preferované vlastnosti v oblasti poetiky alebo tematiky.

5

Albín Bagin dlhodobo presviedčal, že je erudovaným a talentovaným čitateľom literatúry, čo sa prejavilo na jeho recenziách i interpretáciách. Predsa však vyabstrahovať všeobecnejšiu, univerzálnu predstavu ideálu literatúry tak, ako ju predviedol Harold Bloom, ide v Baginovom prípade len ťažko. Vyplýva to z Baginovej empatickej povahy kritik, ktoré majú charakter dialógu s autormi, v rešpektovaní autorovej prvotnej voľby témy, stanoviska a poetiky. Dalo by sa povedať, že v tomto rešpekte je akceptovanie individuálneho sveta autora, i toho, že tento osobitný svet má svoj vlastný vrchol, svoj vlastný ideál poézie. Neznamená to prehliadanie osobných rezerv a nedostatkov. Len pohyb k ideálnemu, k zlatému rezu poetiky a noetiky sa deje v užšom rámci *autorskej* poetiky a noetiky.

Nemáme tu teda pokus formulovať univerzálne hodnoty, bloomovskú trichotómiu *bystrosti poznania, jazykovej energie* a všetko prevrstvujúcej *sily invencie*, akú našiel v diele Shakespeara (por. Bloom, 2000, s. 55 – 65). Nenašli by sme tu ani túžbu po väčšej *trans-*

cendencii skutočnosti, ktorú si postulatívne želal M. Hamada, ani splnenú povinnosť *stranickosti*, bez ktorej si nevedel predstaviť dobrú literatúru iný kritik šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov Daniel Okáli. Baginova predstava ideálu sa odvíja od túžby, aby sa autor posúval k lepšiemu, k prekonávaniu samého seba. Za všetky vyjadrenia ilustračný úryvok z recenzie na Stachove *Apokryfy* (1969): „Skladobne sú verše tejto zbierky rozrôznené; jav, ktorý sme pozorovali už v *Zážehoch*, kým Dvojamenné čisté telo bolo monolitnejšie. Objavujú sa tu čísla motivicky i formovo viazané (niektoré sonety), ale i básne difúzne, zlomkovité. Motívy sa v nich nespájajú do celkov, ale – samy necelé – narážajú na seba; z ich nárazov a iskrenia má vzniknúť báseň. Nie vždy sa to podarí – rozbitosť možno pozorovať na vysokej frekvencii vsuviek, apoziopéz a hypertrofii interpunkcie. V Apokryfoch ide najmä o náročnú poetizáciu skutočnosti, zužitkovanie predtým nájdeneho. Nezmenil sa najmä Stachov postoj ku skutočnosti. Práve opakovanie postoja môže byť pre jeho poéziu najnebezpečnejšie – bez ohľadu na to, že i v Apokryfoch sú silné miesta. Otázka, ako ďalej sa tu nevyriešila, iba sa stala naliehavejšou“ (1986, s. 117 – 118). O trochu neskôr, zahrnujúc do úvahy aj knihu ďalšieho konkretistu – Šimonovičovu *Belavú z helénskeho sveta* (tiež 1969) – Albín Bagin dodáva: „Potreba prelomiť uzavretý kruh vzťahu autor – svet sa ukazuje pri tejto zbierke veľmi aktuálna. Inak bude možné pokračovať donekonečna a výsledok nebude zlý, bude len málo prínosný. Poetika konkretistov, ktorá vniesla do slovenskej poézie v minulých rokoch nové vývinové impulzy, azda zahrnuje v sebe túto možnosť vnútornej obrody. Zatiaľ je stav v spore poetiky s poéziou nerozhodný“ (s. 120).

Poetika zohráva vo vedomí hodnôt kritika Bagina dôležité miesto, ale ako ukazuje pointa z predchádzajúceho úryvku – „nad poetikou je poézia“ (pripomínajúc kľúčovú recenziu o diele J. Buzássyho *Nad vedením je tušenie*, jednu z mnohých o slovenskej a svetovej literatúre, ktoré nestratili platnosť). Poézia je bohatšia a integrálnejšia ako poetika, ktorá slúži ako hmatateľné, priam fyzické médium, vhodné aj na objektívny vedecký výskum. „Báseň (...) postupuje metonymicky: v kvapke vody sa zrkadlí oceán. Pracuje s metaforou: motívom rozoznie zvony domova, básňou o najintímnejších veciach človeka nechá prejsť státisíce trpiacich s túžbou po spravodlivosti,“ píše A. Bagin v jednom z najkrajších vyznaní poézii, v eseji s názvom *Čím nám je poézia*. Svoje úvahy dokonca ďalej stupňuje: „báseň je univerzálna predovšetkým vo svojom účinku: útočí na celého človeka, chce ho dobyť, ukoristiť pre seba aspoň na chvíľu, a tým – natrvalo. Nie je dobrá báseň, ktorá rozochveje cit, a myseľ nechá chladnú či naopak. Dobrá báseň chce od nás všetko“ (1989, s. 12 – 13).

6

Baginovo posolstvo vo vzťahu k ideálu poézie je, že jestvuje toľko ideálov, koľko je básnikov. Bagin sa predstavuje ako zástanca mnohostrannosti, ktorá je zárukou bohatého zážitku pre všetkých, a to je zaručené len odlíšenou a originálnou tvorbou, kde sa básnici vypínajú k najlepším výkonom, prekonávajúc samých seba. A tento princíp mnohosti považuje za blahodarný aj v literárnej kritike: „(...) literatúra je mnohotvárný živel a rozdielnosť prístupov k nej a hodnotenia literárnych javov je vlastne veľmi potrebná. Naopak, jej uvádzanie na spoločného menovateľa sa skôr či neskôr ukáže ako redukcia. Mnohotvárnosť literatúry súvisí s uspokojovaním rozmanitých a špecifických potrieb človeka, nech ich už nazveme detenziou, relaxáciou či akokoľvek inak“ (1979, s. 48).

LITERATÚRA

- BAGIN, Albín: Na tému literárna kritika. In: *Priestory textu*. Bratislava : Smena, 1971, s. 144 – 152.
- BAGIN, Albín: O hodnotách a hodnotení v literárnej kritike. In: *Priestory textu*. Bratislava : Smena, 1971, s. 48 – 56.
- BAGIN, Albín: *Hľadanie hodnôt*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986.
- BAGIN, Albín: Čím nám je poézia. In: *Tvorca hry*. Zost. I. Vaško. Prešov : Akademický Prešov, 1989, s. 12 – 14.
- BLOOM, Harold: *Kánon západní literatury*. Praha : Prostor, 2000.
- CULLER, Jonathan: *Krátký úvod do literární teorie*. Brno : Host, 2002.
- BAGIN, Albín – CHMEL, Rudolf – MIKO, František – PETRÍK, Vladimír – PLUTKO, Pavol – ROSENBAUM, Karol – ŠMATLÁK, Stanislav – ŠTEVČEK, Ján: *Funkcia umeleckej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1981.
- MIKO, František: *Od epiky k lyrike*. Bratislava : Tatran, 1973.
- WELCH, Robert: Úžas. In: *ENTER*, roč. 1, 2009, č. 2, s. 4.
- WELLEK, René: *Koncepty literární vědy*. Jinočany : Nakladatelství H&H, 2005.

Albín Bagin: poznámky ku kritickému typu (*Priestory textu*. Bratislava : Smena, 1971)

VLADIMÍR BARBORÍK, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Východiskom nasledujúcich poznámok je prvá literárnokritická kniha Albína Bagina. *Priestory textu* vyšli v roku 1971 vo vydavateľstve Smena a nadviazali na rad autorských knižných výberov aktuálnej reflexie literatúry, ktoré boli vydávané zhruba od polovice šesťdesiatych rokov. Aká môže byť funkcia a zmysel takto orientovaných výberov (ak dáme bokom praktický úžitok, ktorý má z veci budúci bádateľ, keď sa nemusí kvôli jednotlivým statiam prehrabovať v ročníkoch dobovej časopiseckej produkcie)? Predstavujú bilanciu určitého tvorivého obdobia, ale zároveň aj príležitosť pre autora dodatočne, aktom výberu si modelovať obraz seba ako kritika: sú svedectvom, s ktorými z vlastných prác sa stotožňoval v čase, keď tento výber komponoval. Na väčšej textovej ploche možno tak postrehnúť to, čo v osihotenej recenzii môže zostať skryté, teda spoločnú terminologickú základňu, opakovanie niektorých prístupov, spájajúce prvky, jednotu metodológie, koncepciu – teda to, čo presahuje reflexívny odraz jednotlivého diela a poukazuje k „zdroju“, teda k autorovi: modelovanie doby prostredníctvom média literatúry na osobnostnej báze.

Takýto projekt zároveň v ideálnom prípade do literárneho diania zasahuje: tým, že ponúka jeho model, spätne ovplyvňuje jeho aktuálnu podobu (pripomeňme dve knihy M. Hamadu, ktoré boli viac než iba svedectvom o určitej fáze kritikovej tvorby). Práve v tomto bode sa však *Priestory textu* líšia od iných výberov aktuálnej kritickej reflexie, ktoré vyšli iba o pár rokov skôr, od kníh už spomenutého Hamadu, ale aj Nogeho, P. Števčeka alebo aj Rúfusa: v čase vydania, v roku 1971, už nemohli nadviazať bezprostredný kontakt s aktuálnou literárnou situáciou. Tá v podobe, v akej ju približovala Baginova prvotina, už prakticky neexistovala. Väčšina knižne publikovaných článkov bola tak skôr svedectvom o minulosti: nie však o takej, na ktorú bolo možné nadväzovať, ale o minulosti, na ktorú sa malo v inten-